

Eklektizam i secesija u urbanističkom razvitku Splita

Dipl. inž. arh. Stanko Piplović

urbanist u Splitu

Izlaganje sa znanstvenog skupa —
711.41(497.1 Hrvatska) »18/19«

Najveći urbanistički pothvat u 1700. godišnjoj povijesti Splita po svom fizičkom opsegu bila je izgradnja baroknog bastionskog sustava sredinom 17. stoljeća za obranu od Turaka. Jedino ga po značaju nadmašuje Dioklecijanova palača iz početka 4. stoljeća kao embri- on budućeg grada i graditeljsko ostvarenje na prekretnici dviju civilizacija, antičke i srednjovjekovne. Grad Split je dotad bio u okvirima nekadašnje carske palače i kasnijeg proširenja prema zapadu također zaštićenog srednjovjekovnim i renesansnim zidovima. Nešto dalje uokolo su se nizala težačka predgrađa: Veli varoš na zapadu, Dobri i Manuš na sjeveru, a Lučac na istočnoj strani. Izgradnjom modernih baroknih utvrda oko grada, koje su svojim terapjenatima bile u stanju odoljeti usavršenoj artiljeriji, Split se nije širio u međuprostor starih i novih zidina, već je tu ostao slobodan teren. Tome je sigurno između ostalog, bio razlogom omogućavanje manevra branitelja.

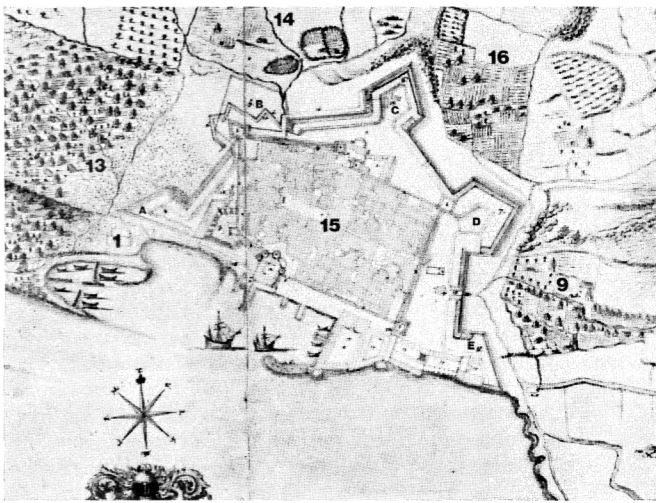
I s vanjske strane ispred zidina prema predgrađima, koja su ostala nezaštićena, stvorena je brisana čistina esplanada, kako bi se mogao nesmetano kontrolirati nailazak neprijatelja. Da bi se to ostvarilo, bilo je nužno porušiti neke bliže zgrade u predgrađima. To se naročito odnosilo na najveće predgrađe Veli Varoš, gdje je 1657. godine srušena crkva Sv. Križa, a zatim 140 težačkih kuća te samostan franjevac na Obali dok je njegova crkva bila pošteđena. Na taj način je oko čitavog tadašnjeg grada prema kopnu za kratko vrijeme formiran široki neizgrađeni obrambeni pojas. Sastojao se iz tri sloja: samih zidina te vanjske i unutrašnje čistine. I upravo taj prostor, čija je površina nadmašivala veličinu cjelokupnog areala starog grada, imat će presudnu ulogu u daljnjoj izgradnji Splita tijekom 19. stoljeća.

Nakon što su Mlečani 1648. godine zauzeli Klis, a zatim Turci potisnuti dublje u unutrašnjost, prestala je neposredna opasnost za Split. Utvrde, koje inače nisu bile nikada do kraja završene jer nisu izvedeni vanj-

U 17. stoljeću izgrađen je oko Splita sustav bastionskih utvrda za obranu grada od Turaka. Prestankom opasnosti zidine postaju nepotrebne pa ih se već u doba kratke francuske okupacije počelo rušiti, a nastavilo za austrijske uprave. Tako se oko grada stvara veliki polukružni pojas u kojemu se uređuju zelene površine, podižu javne i stambene zgrade. Neki od društvenih sadržaja su postojali i ranije u staroj povjesnoj jezgri, ali su porastom broja stanovnika postali premali pa se grade novi na mjestu ranijeg obrambenog prostora. Naročito je intenzivna izgradnja u drugoj polovici 19. i početkom 20. stoljeća kada se rekonstruira samostan sv. Frane na obali, gradi sklop Prokurativa, kazalište, dograđuje bolnica, podiže Velika realka, crkva sv. Petra na lučcu, Režija duhana, biskupska palača i druge građevine u oblicima historicizma i secesije.

ski dodaci niti su potpuno ispunjene zemljom, postaju tako nepotrebne. Za kratkotrajne uprave Francuza Dalmacijom 1806—1813. godine počinje rušenje baroknih bedema i drugih utvrda, jer su u fortifikacijskom smislu zastarjeli. Pored toga, radi stvaranja boljih sanitarnih prilika života, željelo se dobiti što više otvorenih površina. Naredbom maršala Marmonta ruše se utvrde na zapadnoj strani gdje je 1807. godine uklonjen polubastion Sperun i kurtina od njega prema sjeveru. Dobivenim materijalom nasipa se more i produžuje obala do crkve Sv. Frane. Raščišćavanjem terena od obale do današnje Omladinske ulice ostvaruje se povezanost Velog varoša s Gradom. On se zatim uređuje, zasađuje i 1811. godine formira Marmontov perivoj, prva javna parkovska površina u Splitu. U tom ranom periodu slabe aktivnosti izgrađena je 1822. godine još prva zgrada Arheološkog muzeja duga prizemnica s vanjske strane istočnog perimetralnog zida Dioklecijanove palače. U ovom slučaju se prvi put izrazila tendencija preseljavanja javnih urbanih sadržaja iz starog centra u bivši obrambeni prostor. Naime do tada, a i kasnije, arheološki su ulomci bili pohranjeni u nekoliko improviziranih depoa pa su se svi izlošci na novoj lokaciji pokušali objediniti pod zajedničkim krovom.

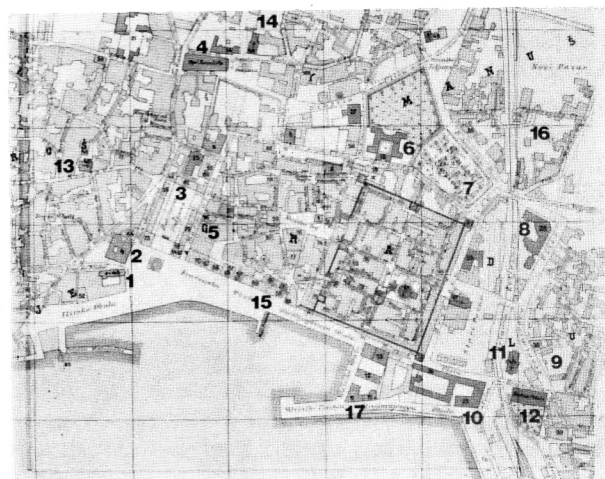
Dolaskom pod Austriju Split je, kao i neki drugi gradovi Dalmacije, proglašen utvrđenim gradom (città murata) pa se njegove zidine nijesu smjele dalje rušiti, niti je bilo dopušteno graditi u njihovoj blizini. Tadašnje stanje vidi se na planu koji je 1826. godine napravio mjernik javni vještak Vicko Kurir. Utvrde su još uvijek čitave osim na zapadnom dijelu i kurtine između bastiona Corner i Contarini, a okolni prostori slobodni. Tek 1845. godine carskom odlukom od 11. srpnja, objavljen dekretom dvorska kancelarije br. 26390-2693 od 9. kolovoza, proglašen je Split otvorenim gradom. Od postojećih utvrda morala se sačuvati samo tvrđava Gripe te baterije na poluotoku Sustjepan i Bačvice na ulazu u luku. Nihov prostor je određen u radijusu od 120 klaf-

68. Inž. G. Santini, plan Splita iz 1666. godine. Označen je srednjovjekovni grad u okviru bivše Dioklecijanove palače i njegovo proširenje prema zapadu (15), a opkoljen novim sustavom bastionskih utvrda. Okolo su pučka predgrađa, na zapadu Veli varoš (13), na sjeveru Dobri (14) i Manuš (16), a na istoku Lučac (9). Uočljiv je veliki obrambeni polukružni prostor između srednjovjekovnog nukleusa i predgrađa. U njemu će se nakon prestanka opasnosti od Turaka tijekom 19. stoljeća odvijati intenzivna izgradnja. Mletački bastioni iz 17. stoljeća nosili su slijedeća imena: Sperun, srušen 1807. (A), Priuli (B), Cornaro (C), Contarini srušen 1900—05. (D), Kapucinski srušen 1885. (E)

tera. Izvan njega prestala su dotadašnja ograničenja podizanja kuća, a također je trebalo da se tereni vrate njihovim vlasnicima. Izdane su potrebne upute Direkciji vojnih utvrda da se zajedno s civilnim vlastima označi nova granica navedene tvrđave i baterija. Taj akt je označio veliku prekretnicu u daljnjem razvitku grada. Tek sada se moglo pristupiti postupnom rušenju baroknih utvrda na istočnoj strani i širiti grad na to područje.

70. Dio plana Splita koji je 1914. izradio voditelj tehničkog ureda općine inž. Petar Senjanović. Od bivše obrambene zone malo je što ostalo. Sačuvan je još samo bastion Cornaro na sjeveru i dio bastiona Priuli zapadno od njega. Slobodni prostori već su dobrim dijelom izgrađeni naročito na zapadu gdje je ostvarena najznačajnija prostorno-urbanistička cjelina toga doba 1—5.

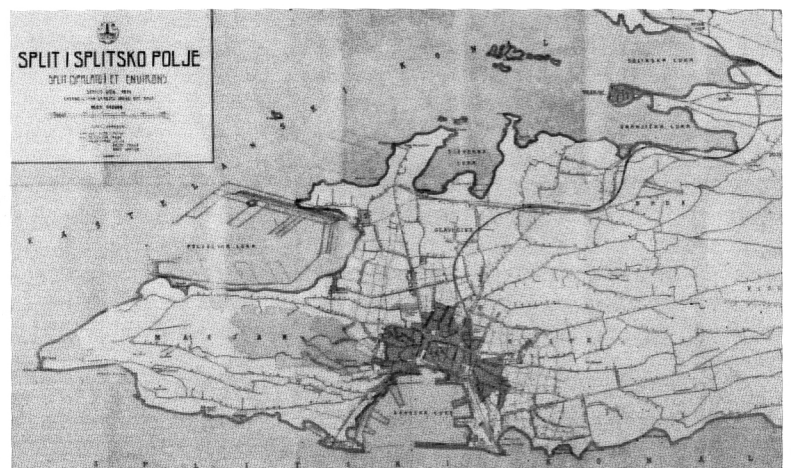

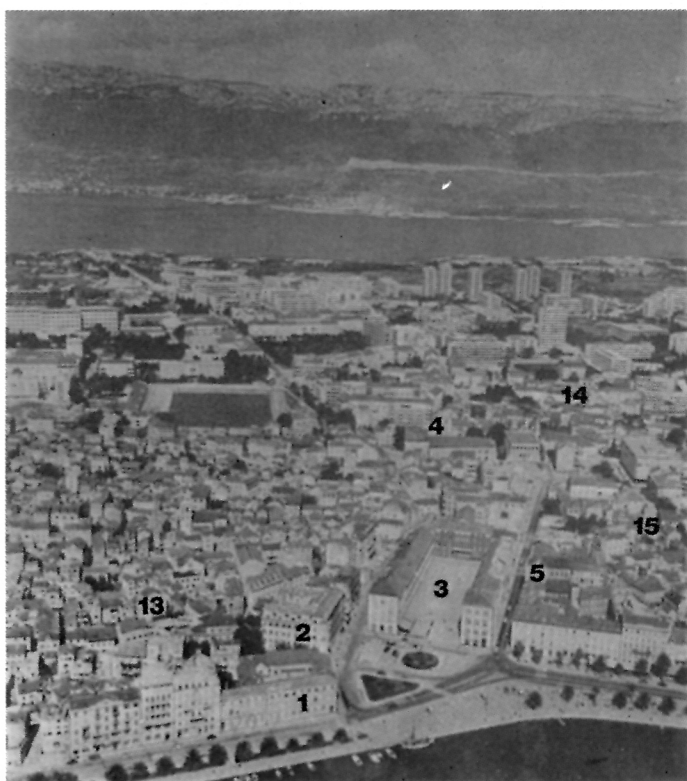
69. Katastarski plan Splita iz 1831. godine u koji je unesena reambulacija s konca stoljeća. U to vrijeme je već porušen dio bastionskih fortifikacija na zapadu, i to polubastion Sperun i kurtina prema bastionu Priuli te kurtina između bastiona Cornaro i Contarini.

čje. Split je u tom pogledu prednjačio pred drugim gradovima Dalmacije. Carskim dekretom 1858. napuštaju se tvrđavski objekti Stona i predaju upravi državnih dobara zbog prodaje. Zadar je 1868. proglašen otvorenim gradom, a Dubrovnik tek 1886. godine, kad je grad samo djelomice razoružan, napuštene i porušene neke tvrđave u okolici. S tvrđave Klis skinuti su topovi 1898, a s Imperijala na Srđu iznad Dubrovnika početkom 1908. godine.

Tako je sve do sredine prošlog stoljeća obrambeni pojas ostao pretežno neizgrađen. U njemu se nalazilo samo nekoliko ranije podignutih objekata: samostan Sv. Frane na jugoistoku, zatim civilna i vojna bol-

71. Plan Splita iz 1914. godine. Prikazan je širi prostor s prvim postavkama regulacije. Karakteristična je izdvojena aglomeracija sjeverno od gradskog areala koju tvore zgrade Biskupskog sjemeništa, Poljodjelske škole, Arheološkog muzeja, Samostana franjevkâ i još nekoliko stambenih kuća podignutih u oblicima eklekticizma.

72. Današnji izgled zapadnog dijela nekadašnjeg obrambenog prostora. Lijevo se vidi predgrađe Veli varoš (13), u prvom planu kompleks zgrada podignutih u 19. i početkom 20. stoljeća, desno je dio srednjovjekovnog grada (15), a u pozadini položaj predgrađa Dobri (14).

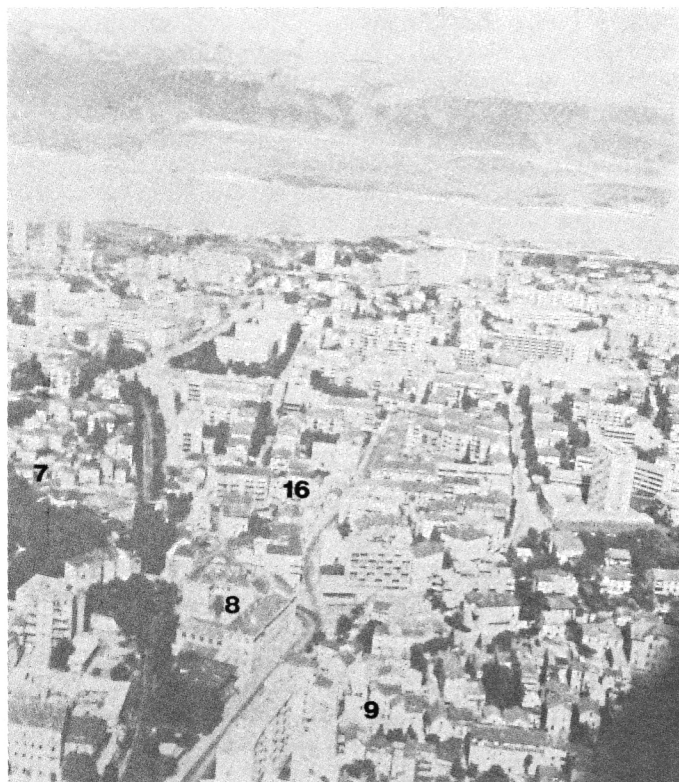

73. Snimak Splita iz zraka. U prednjem planu je povijesna jezgra 15, desno dio istočne strane nekadašnjeg obrambenog prostora, a u bližoj pozadini sjeverna strana obrambenog prostora u kojem se ističe današnji gradski park (7).

nica na sjeveru, vojnička pekara i samostan Sv. Dominika na istoku. Tome treba dodati manji broj stambenih kuća, dok su sve ostalo bili vrtovi i ledine. U 19. stoljeću pod utjecajem razvoja industrije i prometa grad se širio najprije sporije, a kasnije sve intenzivnije. Njegovo pučanstvo se umnožava. Dok 1817. godine u Splitu ima tek 8.268 stanovnika, sredinom stoljeća ih je 11.246, po popisu iz 1880. već 14.513, a 1900. godine 18.547.

Radi povećavanja broja stanovnika, neki javni sadržaji koji su bili u užoj povijesnoj jezgri postaju skućeni. Ne zadovoljavaju više narasle potrebe. Stoga se počinju disperzirati i usmjeravati u veliki slobodni prostor bivšeg obrambenog pojasa. Tu se podižu nove zgrade s boljom organizacijom rasporeda i većih kapaciteta koje omogućuju povoljnije uvjete djelovanja. Karakterističan je slučaj prelociranja kazališne zgrade. Srednjovjekovni gradski teatar bio je na sjevernoj strani Gospodskog današnjeg Narodnog trga. Radi trošnosti gotovo sav taj blok reprezentativnih zgrada srušen je 1821. godine. Novi tzv. Bajamontijev teatar sagrađen je 1859.

74. Na ovoj snimci Splita lijevo je vidljiv sjeveroistočni dio nekadašnjeg obrambenog prostora. U prvom planu desno je pučko predgrađe Lučac (9), koje se nalazilo istočno od obrambenog pojasa. Na mjestu bastiona Contarini podignuta je zgrada Velike realke (8).

na zapadu, i to vrh već zapuštenog Marmontovog perivoja. A kad je on 1881. godine izgorio, u periodu 1891—93. napravljeno je treće kazalište u oblicima neorenesanse nešto sjevernije na širini pred bastionom Priuli.

Stara crkva Sv. Petra nalazila se u predgrađu Lučac. Kako je bila mala i dotrajala, izgrađena je u vremenu 1863—71. nova velika jednobrodna crkva eklekticističkih manira na slobodnom prostoru s istočne strane gdje je nekad bio Kapucinski polubastion. Slično se dogodilo i s biskupovom rezidencijom. Skromna zgrada stare biskupije bila je unutar Dioklecijanove palače sjeverno od katedrale bivšeg carevog mauzoleja. Dugo vremena nije služila svojoj svrsi već su u njoj bila skladišta, a biskupi su stanovali na raznim mjestima u gradu. Stoga je, također blizu crkve Sv. Petra, u vremenu 1901—03. godine izgrađena nova monumentalna palača po nacrtu arhitekta Č. Ivekovića referenta za bogoštovne zgrade u dalmatinskom Namjesništvu u Zadru. I gimnazija je dugo bila u najužem središtu. Od 1886. smještena je u zgradi starog biskupskog sjemeništa u današnjoj Cosmijevoj ulici. U početku, dok je polaznika bilo manje od stotine, zgrada je nekako zadovoljavala, iako stisnuta u uskim ulicama nije imala dovoljno zraka ni svjetla. Međutim, kada je od 1890. broj učenika počeo brzo da raste, stanje je postalo nepodnošljivo. Stoga se 1898. u Ministarstvu za bogoštovlje i nastavu u Beču počelo raspravljati o podizanju nove zgrade, a 1900. godine obavezalo se općinsko vijeće da će besplatno staviti na raspolaganje zemljište. U periodu 1900—05. srušen je bastion Contarini na istočnoj strani i tu podignuta 1907—10. zgrada Velike realke po nacrtu višeg građevnog savjetnika H. Köhlina. To je trokatna uglovnica s tek primjetnim naznakama secesije koja svojim tlocrtnim oblikom slijedi nekadašnju konturu bastiona.

Osim postojećih urbanih funkcija, koje se izmještaju u bivšu obrambenu zonu, javljaju se i nove koje do tada nisu postojale pa se i za njih također u tom prostoru grade objekti. Iz tih razloga su se postupno rušile barokne utvrde, pa je od njih preostao samo mali sjeverozapadni potez bastiona Contarini, okrnjeni bastion Cornaro te dijelovi bastiona Priuli. Na toj prostornoj površini podignute su najvažnije javne zgrade, ali i stambene, formirane ulice, pazar, gradski park i dva trga. Kako je već spomenuto, na istočnoj širini bivšeg obrambenog pojasa, između Grada i Lučca, podignuti su s vremenom crkva Sv. Petra, Biskupska palača i Velika realka. Postavljeni su ovisno o raspoloživom prostoru s dosta zelenila uokolo, ali nisu tvorili neku kompozicijsku cjelinu. Nešto južnije, na mjestu lazareta iz mletačkog doba, kompletirao se kompaktni blok s novim zgradama Režije duhana, Financijskog ravnateljstva i istaknutim Lučkim uredom čija kupola na uglu tvori glavni akcent prema moru.

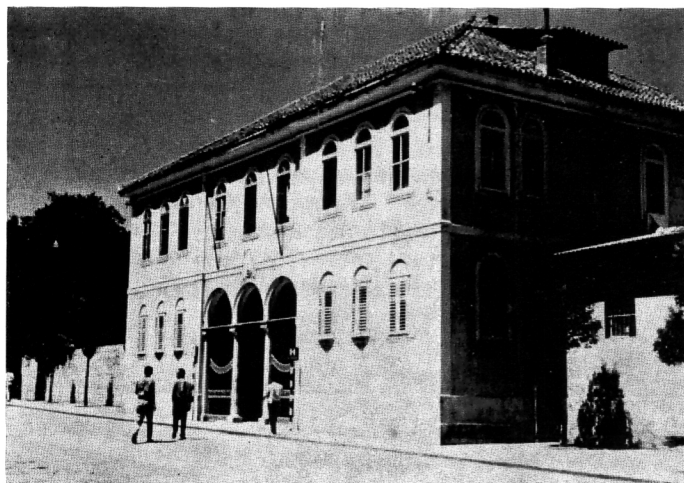
Na sjevernom dijelu na mjestu glavnih putova oblikuju se ulice, i to današnja Ivana-Lučića Lavčevića, Sinjskih žrtava i Zagrebačka. Ova posljednja je sa sjeverne strane izgrađena manjim kućama s vrtovima među kojima se ističu neorenesansna Lega nazionale iz 1897. današnja Naučna biblioteka te kuća Stock iz 1903. S druge strane je gradski park uređen oko 1860. godine na mjestu kurtine baroknih utvrda. U korijenu susjednog bastiona Cornaro od ranije se nalazila bolnica ko-

joj je 1872. dograđen južni trakt. Nešto je dalje prema sjeveru zgrada isusovačkog samostana sa oznakama neogotike iz 1892. godine. Inženjer Del Piccolo napravio je i nacrt za veliku crkvu s kupolom uz samostan, ali ona radi nedostatka sredstava nije izvedena.

Naročito je zanimljiva reorganizacija predjela na zapadnoj strani između Grada i Velog varoša. Tu se na mjestu Marmontova parka planira arhitektonski sklop Prokurativa, današnji Trg Republike, gdje je u početku bilo zamišljeno da se smjeste sve najvažnije gradske ustanove: općina, gimnazija, trgovačka komora, kazino, kavana i drugo. Novi društveni centar nije međutim realiziran u svemu na ovaj način, već su mu sadržaji donekle izmijenjeni i prilagođeni investitorima koji su bili u mogućnosti da ostvare ovaj ambiciozni pothvat. Na vrhu Prokurativa bio je najprije podignut teatar Bajamonti. Bočno trg zatvaraju dva simetrična krila tako da prostor, jedinstveno oblikovan u renesansnom duhu, ima izrazito reprezentativan karakter. Četvrta mu je strana rastvorena prema moru. Zapadno krilo je podignuto 1864—65. godine i sadržavalo je uz ostalo hotel i osnovnu školu. Istočno krilo je podignuto nešto kasnije uglavnom 1910—11. za potrebe podružnice Austro-ugarske banke, ali su tu bili i pomorski ured, konzulati i gostionica.

S južne strane Prokurativa, bliže moru, također su se dogodile velike promjene. Već 1858. tu je sagrađena neorenesansna palača Bajamonti u kojoj su dugo bili uredi suda i pošte. Zatim je preuređena crkva Sv. Frane i iz temelja obnovljen samostan do nje. Tako je na kraju Obale ostvarena kvalitetna urbanistička cjelina jedinstvenog izraza. Podizanjem Monumentalne česme ona je dobila završni likovni motiv. U zapadnom dijelu trasirane su i nove gradske prometnice. To je Marmontova ulica s više zgrada u oblicima secesije. Među njima je reprezentativno zdanje Sumpornih kupališta koju je projektirao arh. Kamilo Tončić. I obližnja današnja Omladinska ulica u cijelosti je tada izgrađena.

75. Južno dograđeno pročelje civilne bolnice na mletačkom bastionu Cornaro.

76. Jugoistočni dio bivše obrambene zone gdje se nalazio Kapucinski polubastion. Na njegovom mjestu podignute su javne građevine. Vide se s lijeva Režija duhana, crkva Sv. Petra i Biskupska palača. Prve dvije su porušene bombardiranjem u prošlom ratu, a potonja je bila znatno oštećena..

Glavna građevina u njoj je Hrvatski dom, gdje su smještene sportska i kulturna društva grada. Za njegovu gradnju je 1906. godine kupljeno zemljište gdje je bilo Bajamontijevo kazalište. Iste godine napravio je Tončić nacrt zgrade u oblicima bečke secesije, a temeljni kamen položen je 5. srpnja. Radovi su završeni 1908, pa je zgrada svečano otvorena 13. rujna.

Ovu dosta opsežnu izgradnju na prostoru bivšeg obrambenog pojasa karakterizira pomanjkanje snažnije i jedinstvene ideje u rješavanju prostornih odnosa. Zato se kompleks ne doživljava kao ostvarenje određenog perioda s izrazitim vlastitim obilježjima. Takvom dojmu pridonosi i činjenica što se historicistička izgradnja 19. stoljeća donekle infiltrirala i u okolna pučka predgrađa kao npr. samostan Gospe od Ančela 1896. godine na Dobrome. Pored toga u njoj su kasnije, nakon prvog svjetskog rata, građeni i moderni objekti. Nova dispozicija samo djelomično odražava raniji raster bedema i putova, i to uglavnom na istočnoj i sjevernoj strani, dok na zapadu potpuno negira stariju urbanu matricu.

Iz svega iznesenog vidljivo je da se najznačajnija izgradnja krajem 19. i početkom 20. stoljeća odvijala u nekadašnjem obrambenom prstenu oko povijesne jezgre grada. Ali i u samoj srednjovjekovnoj aglomeraciji rušene su neke starije zgrade i interpolirane nove koje narušavaju postojeće odnose volumena. To je naročito vidljivo na Gospodskom, danas Narodnom trgu, gdje su izrazito eksponirane kuća Dadić i secesijska palača Nakić. Konačno početkom dvadesetog stoljeća u bližoj se periferiji grade manje stambene zgrade, vile i ljetnikovci okruženi bogatim raslinjem. Na zapadu je to iznad predgrađa Veli varoš na prvim padinama Marjana, a na sjevernoj strani iza predjela Manuš u okolici današnje zgrade skupštine općine.

Na taj način je uobličena jedna koncentrirana urbana formacija u čijem je žarištu povijesna jezgra. Oko nje je prvi prsten s javnim zgradama iz 19. stoljeća, zatim drugi prsten starih težačkih predgrađa i treći diskontinuirani u kojem su pretežno vile s početka na-

šeg stoljeća. Dalje su se protezala plodna splitska polja. Tu slojevitost znatno je poremetila recentna izgradnja, posebno poslije drugog svjetskog rata, kao posljedica brze ekspanzije. Otvaranje novih ulica, nekritične građevne intervencije, nedovoljno kontroliran i usmjeravan razvoj izazvan nedostatkom jasnije urbanističke politike, pridonijeli su da se izvorna organska prostorna organizacija naruši i da je urbana struktura Splita postala amorfnu.

Postoji i posebna pojava u urbanističkom formiranju Splita početkom stoljeća. U stanovitom trenutku, kad je gotovo čitav prostor u nekadašnjem obrambenom pojasu bio već zasićen, nastaje izdvojena aglomeracija velikih javnih građevina u predjelu Lovret na sjeveru u polju daleko od tadašnjeg gradskog areala. Na sjecištu puta koji je išao današnjom Zrinsko-Frankopanskom ulicom i drugog na mjestu ulice Nikole Tesle nikao je izolirani niz bez naročite kompozicijske zamisli. Najprije je tu 1868. podignuta zgrada biskupskog sjemeništa po nacrtu F. Locatia, zatim 1903—1904. poljodjelska škola, 1912—14. godine Arheološki muzej po nacrtu bečkih arhitekata F. Ohmanna i A. Kirsteina, te na kraju 1913—14. Samostan sestara franjevačkog reda na Lovretu. Cjelinu je upotpunilo i nekoliko stambenih zgrada. Ova pojava je rudiment postavke o budućem širenju grada prema sjeveru koju je nešto kasnije zastupao inž. Petar Senjanović u svojoj neslužbenoj regulaciji grada iz 1914, a koja će se definitivno afirmirati u prvom urbanističkom planu grada. Njega je 1924. napravio mladi njemački arhitekt Werner Schürmann, pobijedivši na međunarodnom natječaju. U tom predjelu on je planirao novi trg, kazino katedralu, kazalište, koncertnu dvoranu i veliki restoran s vikovcem.

U našim razmatranjima bitno je istaknuti da su gotovo sve javne građevine u Splitu rađene u oblicima eklekticizma, čak i onda kad je secesija već uhvatila maha. Secesija je primjenjivana isključivo na privatnim objektima, stambenim zgradama i vilama. Razloge za to trebalo bi tražiti u činjenici da su zgrade namijenjene općoj ili službenoj uporabi projektirane pretežno u službenim državnim uredima, ministarstvima i namjesništvu gdje je vladao konzervativniji duh, pa su nova stremljenja teže prodirala.

Tako se tijekom 19. stoljeća odigrao osebujan proces urbanističkog preobražaja Splita. I mnogi su drugi gradovi u to vrijeme uklanjali nepotrebne fortifikacije. U Dalmaciji je to na drastičan način učinjeno u Trogiru, Šibeniku i Stonu, a u Istri u Puli i djelomično u Poreču. Ta opća pojava je u sličnim okolnostima rezultirala određenim morfološkim analogijama. Nedaleki gradić Omiš je također sredinom prošlog stoljeća doživio jači razvoj, a vezano za to i rušenje bedema koji su ga okruživali i sputavali. Zatran je i jarak pred zidovima i pretvoren u glavnu prometnicu zvanu Fošal, zasađenu drvećem. S obje strane su podignute kuće i javne zgrade u stilu eklekticizma. Refleksija u odnosu na Split se sama po sebi nameće. Drugi, bez posebnog razloga odabrani primjer, je Karlovac. Razvio se kao pogranična tvrđava u 16. i 17. stoljeću u obliku šestokuta s bastionima na vrhovima. Okružen je dubokim šancima, a unutra je bilo naselje. U ovom slučaju proces restrukturiranja se odvijao nešto drukčije, slika je

različita, ali je bit identična. I ta utvrda je ubrzo zastarjela s obzirom na mogućnosti usavršene opsadne artiljerije. Također j 1905. vojska prepustila bedeme gradu, ali ovdje, nasuprot Splitu, uvjetovano je da se ne ruše i na njima ne grade kuće. Dosta kasnije, tek 1925. godine donesena je odluka o regulaciji po kojoj se stara tvrđava uklapa u nove potrebe razvoja grada Karlovca. Na osnovi plana uređenja zasipavaju se tvrđavske grabe koje su bile preduboke i u njima se zasađuje zelenilo, bastioni se uređuju i snižuju, a prostor se mogao koristiti za nova gradilišta. Kako je privatnicima bilo skupo zatravat jarke, oni su donekle sačuvani. Tako se obrambeni prsten Karlovca počeo preuređivati. Probijaju se ulice koje su presjekle bedeme, grade nove kuće, šetališta i igrališta.

Među evropskim gradovima Beč je sjajan primjer preoblikovanja srednjovjekovnog u moderni prostor iz aspekta koji se ovdje razmatra. Tu se počevši od 1859. godine također ruše barokni bedemi koji su okruživali staru jezgru i na njihovu mjestu uređuje široki Ring uokviren reprezentativnim društvenim zgradama. Međutim, to je ovdje učinjeno po jednoj širokoj zamisli. Zgrade na Ringu su građene na obodu obrambenog prostora, pa je on tako ostao uglavnom slobodan, a ne izgrađen kao u slučaju Splita. Usporedba je zacijelo pretenciozna, kako po razlikama u opsegu, tako i po kvaliteti arhitekture. Beč je ipak bio evropska metropola pa su za taj podhvat angažirani eminentni arhitekti i raspisivani natječaji. Naravno, bilo bi pretjerano tvrditi da su ti, iako slični, procesi u nekoj neposrednoj vezi. Dok se npr. u Beču jasno odražava svjesna urbanistička i oblikovna postavka, u Splitu je to više rezultat nužnosti u daljnjem razvoju grada. Nije bilo nekog zajedničkog polazišta u kompoziciji koje bi povežalo izgradnju u jedinstvenu cjelinu. Osnovne analogije u spomenutim slučajima nastale su iz jednog općeg stajališta kulture 19. stoljeća, a razlike iz posebnih lokalnih prilika.

Ocjenjujući rušenje defenzivnog sustava Splita i kasniju izgradnju tog prostora sa suvremenog stajališta o čuvanju izvornih ambijenata i cjelina te zaštite graditeljskog nasljeđa, postupak bi se mogao podvrći određenoj kritici. To naročito što je manje-više nasilno izbrisana jedna bitna faza u slijedu građenja. Međutim, pri ovome treba uzeti u obzir da ne postoji apsolutni kriterij valorizacije, te da je odnos društva, naročito prema recentnim i utilitarnim ostvarenjima bez posebne estetske vrijednosti, ranije bio bitno drukčiji. Pored toga potreba brzog rasta grada nametala je radikalnije zahvate. I tako, dok smo spremni razumjeti čisti prakticistički postupak ranijih generacija, danas se takav odnos ne bi trebao više uvažavati.

Neke građevine koje su u 19. stoljeću izgrađene u obrambenoj zoni Splita stradale su od bombardiranja u prošlom ratu. To je Režija duhana, crkve Sv. Petra i Sv. Ante, zgrade uz sjeverni zid Dioklecijanove palače i kuće na današnjem Trgu Gaje Bulata. Pored toga, iz prometnih razloga, nastavilo se nakon rata s rušenjem baroknih utvrda. Kroz bastion Priuli je 1947—49. godine probijen produžetak Marmontove ulice do Trga Gaje Bulata. Kada se 1983. natkrivao usjek željezničke pruge kroz grad, porušen je koncem godine još jedan dio zida bastiona Contarini i trokatna kuća Grizogono koja je

krajem prošlog stoljeća podignuta na njemu. Tako se bivši obrambeni prostor na istočnoj i djelomično na sjevernoj strani ponovno oslobodio kuća iz prošlog stoljeća, ali je nažalost ostao inartikuliran. Studija regulacije, urbanistički planovi i projekti novog gradskog centra rađeni u periodu 1958—68. godine tretiraju velik dio obrambenog prstena. Ipak, svi ti elaborati nisu u dovoljnoj mjeri uvažavali vremensko širenje grada ni zatečeno stanje, već su se prvenstveno bazirali na razrješavanju prometnih problema. Stoga potpuno rastrojavaju strukture težačkog naselja Dobri i aglomeraciju 19. stoljeća. Naročito je radikalnan prodor pješačkih veza od Trga Gaje Bulata prema sjeveru. Time se još više briše jedna etapa u fizičkom razvoju grada, pa se takvi prijedlozi ne mogu smatrati uspješnim.

Tek definiranjem zakonitosti izgradnje Splita u prošlom stoljeću, koja mu je utisnula trajna morfološka obilježja, bit će moguće usmjeriti daljnji usklađeni razvitak. To se posebno odnosi na osjetljivu kontaktnu zonu oko povijesnog središta kao svjetskoj kulturnoj baštini pod patronatom Uneska. Današnja odsutnost svakog kreativnijeg pristupa temeljenog na uvažavanju kontinuiteta rasta i cjelovitosti planerskog pristupa, rezultira komfliktima, nebulozom, narušavanjem i degradacijom nasljeđenih vrijednosti. Nedavni slučaj rušenja kuće Salvi iz sredine prošlog stoljeća na Poljani Ivana Cankara, te podizanje bezličnog i predimenzioniranog bloka na tom mjestu, jasno pokazuju sve teškoće našeg vremena da suvislo intervenira u povijesnom okruženju.

VAŽNIJE ZGRADE U OBRAMBENOM POJASU IZ 17. STOLJEĆA

1. Kompleks franjevačkog samostana na Obali. Crkva je preuređena 1855—64, a zgrada samostana iz temelja nanovo podignuta 1907. godine.
2. Palača Bajamonti podignuta 1858. u oblicima neorenesanse na dnu Stare obale.
3. Prokurative, današnji Trg Republike. Na ovom prostoru je nakon rušenja zida mletačkih utvrda bio najprije Marmontov perivoj, a kasnije izgrađen monumentalni sklop građevina. Na sjevernoj strani je bio teatar Bajamonti izgrađen 1859, a izgorio 1881. godine. Zapadno krilo je podignuto 1864—65, a istočno 1910—28. u oblicima neorenesanse.
4. Općinsko kazalište na današnjem Trgu G. Bulata sagrađeno u periodu 1891—93. kod bastiona Priuli. Projekt su izradili arh. E. Vecchietti i A. Bezić u stilu neorenesanse.
5. Sumporno kupalište u današnjoj Marmontovoj ulici. Izgrađeno je u oblicima secesije po nacrtu arh. K. Tončića.
6. Stara civilna bolnica današnji Muzej narodne revolucije izgrađena 1794—1872. na bastionu Cornaro.
7. Gradski perivoj uređen oko 1860. godine na mjestu srušene kurtine mletačke utvrde.
8. Zgrada Velike realke podignuta 1908—10. na mjestu porušenog bastiona Contarini.
9. Pučko predgrađe Lučac istočno od tadašnjeg grada.
10. Neorenesansna zgrada Režije duhana izgrađena 1905—05, a porušena 1944. godine.

11. Župna crkva Sv. Petra na Lučcu. Građena je u vremenu 1863—71. po nacrtu D. Marcocchie, a porušena bombardiranjem 1944. godine.
12. Bivša biskupska palača završena 1903. na mjestu Kapucinskog bastiona po nacrtu arh. Č. Ivekovića.
13. Pučko predgrađe Veli varoš na padinama Marjana zapadno od tadašnjeg grada.
14. Pučko predgrađe Dobri sjeverno od tadašnjeg grada.
15. Srednjovjekovna jezgra Splita u okvirima nekadašnje Dioklecijanove palače i proširenje prema zapadu.
16. Pučko predgrađe Manuš sjeveroistočno od tadašnjeg gradskog areala.
17. Lučka kapetanija sagrađena u vremenu 1890—92, a nadograđena 1926. godine.

- Piplović, Stanko: **Splitski arhitekti Š. Nakić i J. Kodl. Od eklekticizma do moderne.** Kulturna baština god. XII, Split 1987, br. 17.
- Piplović, Stanko: **Sakralna arhitektura Č. M. Ivekovića u Dalmaciji 1896—1920.** Referat na znanstvenom skupu Životno djelo Cirila Metoda Ivekovića, Klanjec 15. V. 1987.
- **Probijanje Marmontove ulice u Splitu.** Slobodna Dalmacija god. IX, Split 1. II. 1951.
- **Projekat regulacionog plana grada Splita.** Novo doba, Split 1. XI. 1925.
- S(enjanović), P(etar): **Splitska arhitektura.** Sloboda, god. II, Split 23. II. 1906.
- **Split, studije i projekti novog centra.** URBS, Split 1973.
- **Sto je s gradnjom Muzeja.** Obrtnik god. III, Split 2. XII. 1911, br. 12.

BIBLIOGRAFIJA

- Anzulović, Neda: **O historijatu gradnje Arheološkog muzeja u Splitu.** Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku LXXV, Split 1981.
- Bezić-Božanić, Nevenka: **Prilog proučavanju secesije u Splitu.** Peristil, Zagreb 1965/66, br. 8—9.
- **Biranje položaja za obrtničku školu.** Obrtnik god. III, Split 1. I. 1911, br. 1.
- C. K. **Velika Realca u Spljetu.** Obrtnik god. II, Split 3. IX. 1910, br. 9.
- Diana, Deša: **Prilog arhitekturi XIX. stoljeća u Splitu.** Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 21, Split 1980.
- Duplančić, Arsen: **Splitska crkva sv. Križa u 18. stoljeću.** Croatica Christiana Periodica god. XI, Zagreb 1987.
- Fisković, Cvito: **Izgled splitskog Narodnog trga u prošlosti.** Peristil sv. I, Zagreb 1954.
- Fisković, Cvito: **O graditeljima Josipu Sladi i Emiliju Vecchiettij u Splitu.** Kulturna baština god. XII, Split 1987, br. 17.
- Fisković, Cvito: **Arhitekt Josip Slade.** Trogir 1987.
- Fisković, Cvito, Kraljević Ljubo: **Doprinos povijesti vojno-pomorskog saniteta u Splitu.** Split 1972.
- Gotovac, Frano: **Smrt stare ljepotice. U povodu novih građevinskih pothvata u centru Splita.** Slobodna Dalmacija, Split 26. i 27. VII. 1985.
- **Gradnja muzeja u Splitu.** Obrtnik god. IV, Split 30. III. 1912, br. 4.
- **Gradnja palače Austro-Ugarske Banke.** Obrtnik god. II, Split 1. VII. 1910, br. 7.
- **Hrvatski Dom.** Naše Jedinstvo god. XII, Split 5, 7, 12. i 21. XII. 1905, god. XIII, Split 26. V. i 2. VI. 1906.
- Ivanović, Nikola: **Povijest splitskih toplica.** Kulturna baština god. V II, Split 1982, br. 13.
- Kalogjera, Berislav: **Split, studija regulacije gradskog centra.** URBS, Split 1959—1960.
- Kečkemet, Duško: **Splitski arhitekti prošlog stoljeća.** Slobodna Dalmacija god. IX, Split 4. VIII. 1951.
- Kečkemet, Duško: **Stara splitska bolnica.** Split 1954.
- Kečkemet, Duško: **Javni parkovi u starom Splitu.** Hortikultura god. XL, Split 1973, br. 4.
- **La città di Spalato viene dichierata città aperta, per cui cessa la denominazione città murata.** N. 18205—2042, 3 settembre 1845. Raccolta delle leggi ed ordinanze dell'anno 1845 per la Dalmazia, Zadar 1851.
- **Minirana trokatnica.** Slobodna Dalmacija god. XL, Split 21. XI. 1983.
- Muljačić, Slavko: **Kronološki pregled izgradnje Splita u XIX. i XX. stoljeću.** Zbornik DIT-a, Split 1958.
- Muljačić, Slavko: **Historijat izgradnje priobalnog pojasa u splitskoj luci, od Matejuške do Sustipana (1850—1960).** URBS, Split 1961.
- **Nastavlja se probijanjem Marmontove ulice.** Slobodna Dalmacija god. VII, Split 24. III. 1949.
- Nazor, Berhmana: **Lovretske sestre.** Split 1986.
- **Nova školska zgrada c.k. Velike realke u Spljetu.** Izvještaj c.k. Velike realke u Spljetu za školsku godinu 1909—1910. Split 1910.
- Nazor, Berhmana: **Lovretske sestre.** Split 1986.
- **Nova školska zgrada c.k. Velike realke u Spljetu.** Izvještaj c.k. Velike realke u Spljetu za školsku godinu 1909—1910. Split 1910.
- Ostojić, Ivan: **Nadbiskupsko sjemenište u Splitu.** Split 1971.
- Piplović, Stanko: **Doprinos Petra Senjanovića uredjenju starog Splita.** Kulturna baština god. V, Split 1978, br. 7—8.
- Piplović, Stanko: **Razaranje povijesne jezgre Splita u II svjetskom ratu.** Kulturna baština god. XI, Split 1984, br. 15.
- Piplović, Stanko: **Rekonstrukcija samostanskog kompleksa sv. Franje u Splitu na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće.** Kulturna baština god. XI, Split 1985, br. 16.
- Piplović, Stanko: **Splitski arhitekti Š. Nakić i I. Kodl. Od eklekticizma do moderne.** Kulturna baština god. XII, Split 1987, br. 17.

central town functions and appearance of a minor Central European city had been allocated to Upper Town. Construction of representative public buildings had attracted foreign architects who built them on the Central European models and in keeping with the prevailing styles of historicism and Secession. In the turning period between the 19th and 20th century, W.C. Hofbauer, a Vienna student who worked on the model of his professor, F. Schmid, was the most prominent architect in Osijek. At the beginning of the 20th century, A. Slaviček and V. Axmann, architects from Osijek, worked in the spirit of the Prague and Munich Secession. The most valuable steps in the 20th century urban architecture in Osijek date from that time. V. Axmann was known for his town-planning solutions by tracing new streets and using block micro-regulation. Between two world wars, the so-called Regulating Fundamentals were strictly followed in town planning and building. The residential part of the city was built according to plans. Besides V. Axmann, Domes, Struppi, Juzbašić, Wrang, Graff, Dlouhi and Full should also be mentioned. Axmann, Domes and Pelzer worked in the spirit of modernism. In the 1900—1940 period, Osijek presented high achievements of its urban architectural profile, interpreting by its formative content the essence of the epoch in this area.

Snješka Knežević

INSTITUTIONALISTIC CULTURE: EXAMPLE OF THE REPRESENTATIVE URBAN AREAS IN ZAGREB

The period of institutionalism coincided with the accession and activities of Governor Ivan Mažuranić and the age of a strong recognition of modernism in all fields of life in the 1870-ies. New social requirements initiated the formation of representative urban areas. Towards the end of the decade, entire areas were created under the influence of a uniform style, e.g., Zrinjski Square. By its forms and character, it was the origin of the future »horse-shoe«: the concept of a horse-shoe was unquestionably an institutionalistic culture product.

Promoters of the strong cultural development formulated the idea of stylization of a center which was as early as 1865 emphasized by two large squares and a park along the southern border of the center, uniting them into a continuous frame. The quality and value of the representative urban areas of Zagreb, the horse-shoe and avenues traversing it, certainly justify the suggestion for positive evaluation of the institutionalistic culture.

Eugen Franković

TOWN PLANNING IN CROATIA AT THE TURNING OF THE CENTURIES

At the turning of the centuries, town planning in Croatia was by its best results quite synchronous with the leading town planning concepts of the time. Town planning in Croatia surpassed the professional framework, extending to the entire complex of the society, politics and spiritual life. Representative events occurred in Zagreb, the capital of Croatia. Activities of Milan Lanuci, chief town planner of the time, have resulted in an extremely valuable town planning opus.

Stanko Piplović

ECLECTICISM AND SECESSION IN URBANISTIC DEVELOPMENT OF SPLIT

In the 17th century, a system of bulwark fortifications for the city defence against the Turks was built around Split. Upon cessation of that specific danger, the walls became unnecessary and their dismantling started during the short-term French occupation and was resumed during the Austrian government. Thus, an extensive semi-circular belt was formed around the city, with parks, and public and housing buildings. Some social activities had already existed in the old historical nucleus of the city, but with an ever increasing city population they became inadequate and new premises had to be constructed on the spots of the previous defensive structures. Building was particularly intensified in the second half of the 19th and at the beginning of the 20th century, when the Franciscan monastery on the waterfront was reconstructed, the Procurator Complex and the theater built, the hospital enlarged, and the secondary school, St. Peter's Church in Lučac, Tobacco Head-office, Bishop's Palace and other buildings constructed in the forms of historicism and Secession.

Vladimir Konjikušić

STUDENTS OF ARCHITECTURE FROM THE YUGOSLAV COUNTRIES AT THE MUNICH TECHNICAL SCHOOL UNTIL 1914

Survey of student records in term and annual reports of the Polytechnical School, later named Technical School in Munich, has revealed that in the 1844—1914 period, about 330 students coming from the Yugoslav countries were enrolled in the School, 45 of them at the Department of Architecture. Thirteen of these 45 graduated in Munich, three in Aachen, two in Vienna, whereas for seven of those Munich students our expert literature says they had graduated but without stating the place. Both the checked facts and new data on the place and time of the studies of our architects who were Munich students, have opened the possibility of further investigations concerning artistic connections and influences between Munich and our country.

Dragica Đurašević-Miljić

STYLISTIC SPECIFICITIES OF THE ARCHITECTURE FROM THE END OF THE 19th AND THE BEGINNING OF THE 20th CENTURY IN CETINJE

Characterized by tradition, continuous intertwining and influences from both the East and the West, abrupt interruption of medieval architecture and hints of renaissance constructions followed by a several-century hiatus, at the end of the 19th century Cetinje succeeded in approaching contemporary European artistic trends. Under new political and economic conditions after the Berlin congress of twelve European countries, well-known architects were engaged in building newly established diplomatic representation offices in Montenegro, while Prince Nikola had castles and palaces constructed for his family, government offices and newly established educational and cultural institutions.